

500-ÅRIGT KUNGAVAPEN

Av revisor UNO LINDGREN

DEN 10 juli 1448 utfärdar den då endast för några dagar sedan nyvalde konungen Karl Knutsson Bonde åt Nådendals birgittinerkloster i Finland ett brev om skattefrihet för ett antal i olika socknar belägna gårdar. I sekretet under detta brev, som nu förvaras i riksarkivet, påträffas för första gången den svenske konungens vapen i dess nuvarande sammanställning: statsvapnet tre kronor i första och fjärde samt den kungliga folkungaättens sköldemärke i andra och tredje fälten av en kvadrerad huvudsköld med den regerande konungens ättemärke i en hjärtsköld. Det är detta vapen, som 1908 års lag om rikets vapen givit den vapenrättsligt och historiskt mindre lyckade benämningen stora riksvapnet och som vi utan att närmare tänka därpå dagligen se avbildat på våra en- och tvåkronorsmynt.

Sedan vapen i början av 1200-talet kommit i bruk i Sverige, hade konungarna av skilda ätter fört fäderne- eller mödernesläktens vapen. Från Magnus Ladulås' tronbestigning år 1275 till Magnus Erikssons tillfångatagande år 1365 var sålunda folkungavapnet, i ett blått fält ett krönt »gylt leon m^z tre vita bara (= gimbalkar)», den svenske konungens vapen och såsom sådant blev det också med tiden betraktat som en symbol för Sverige, som ett svenskt riksvapen. Då den mecklenburgske hertigsonen Albrekt år 1364 av de svenska stormännen gjorts till Sveriges konung, använde han emellertid såsom svenskt konungavapen varken sitt eget ättemärke, ett krönt tjurhuvud, eller sin moders folkungavapen, utan antog han ett helt nytt vapen, trenne gyllene två och en ordnade kronor i blått fält. Sverige hade därmed fått ett rent statsvapen, ett riksvapen utan anknytning till någon viss regent-släkt.

Anledningen till att den från utlandet inkallade konungen antagit just trekronorsvapnet, har varit föremål för mycken diskussion. En del forskare ha framhållit kronan såsom ett redan av tidigare konungar använt dekorationsmotiv för att utmärka

Anm. Till artikeln hörande bilder återfinnas i slutet av häftet.

konungavärdigheten, andra åter, bland dem B. E. Hildebrand och C. R. af Ugglas, ha hävdad, att de tre kronorna till sitt ursprung utgjort värdighetstecken för Upplands trenne konungaväljande »folkland» och på så sätt knutits till landskapets politiska centrum Uppsala och ärkestiftet. Mycket sannolik förefaller den teori vara, som närmare utvecklats av riksheraldikern, friherre Harald Fleetwood. Denne framstående kännare av de svenska konungasigillerna under medeltiden har hävdad, att landets inhemske skyddspatron Erik den helige, efter det att vapen kommit i bruk i Sverige, fått sig tillagd de tre kronorna såsom »helgonvapen». Det skulle alltså vara den svenske helgonkonungens attribut, som av konung Albrekt år 1364 gjordes till Sveriges riksvapen. Som stöd för sin uppfattning har Fleetwood framhållit det faktum, att S:t Erik vid den nationella resningen under Engelbrekts ledning på 1430-talet är hela landets skyddspatron, vars attribut tre kronor då blir en svenskhetens symbol i striden emot utländskt förtryck. Detta framgår bl. a. av att S:t Erik, »svears och göters konung», och hans attribut förekommer i det från 1430-talets senare hälft kända statssigillet, riksklämman, som sedan under den återstående delen av medeltiden används av det svenska folkets främsta representation, rådet.

Den fleetwoodska uppfattningen om de tre kronorna såsom helgonattribut har blivit föremål för kritik, som under åberopande av kyrko- och konsthistoriska omständigheter framhållit, att Erik den helige vid tiden för konung Albrekts antagande av trekronorsvapnet är ett alltför obetydligt stiftshelgon för att kunna få sitt attribut gjort till rikssymbol. En i diskussionen hitintills förbisedd omständighet av statsrättslig karaktär visar emellertid, att helgonet vid 1300-talets mitt har en avsevärt starkare ställning än kritiken emot Fleetwood velat göra gällande. I konungabalken av den då tillkomna landslagen föreskrives nämligen, att varje nyvald konung skall bedja Gud, den heliga jungfrun, »sanctae erik kunung» och alla helgon att styrka honom i att hålla den till folket avgivna konungaeden. Även om denna föreskrift i hög grad stärker den fleetwoodska uppfattningen om S:t Eriks ställning såsom rikshelgon redan vid konung Albrekts antagande av trekronorsvapnet, så är dock detta vapens äldsta ursprung kanske att finna i en kombination av de nämnda teorierna: kronan, konungamaktens symbol, blir värdighetstecknet för vart och ett av Upplands trenne konungaväljande »folkland», vilkas sammanlagda emblem sedan såsom helgonattribut tillägges landskapets

och stiftets speciella skyddshelgon, så småningom dyrkat som svenskt nationalhelgon.

Efter konung Albrekt fortsätta unionsregenterna drottning Margareta och Erik av Pommern att använda trekronorsvapnet, varvid detta till en början synes ha av dem betraktats som symbol för unionen mellan Nordens trenne konungarikar. I sigill från denna tid har då det tidigare svenska riksvapnet, folkungavapnet, ansetts symbolisera Sverige. Av Sveriges folk betraktas emellertid de tre kronorna såsom en till landets nationalhelgon knuten svensk symbol, vilket särskilt kommer till synes vid den nationella resningen mot konung Erik. I ett sigill, som brukas av den därpå följande unionskonungen, Kristofer av Bayern, är Sveriges också representerat av trekronorsvapnet.

I och med Karl Knutsson Bondes hyllning som svensk konung på Mora sten den 28 juni 1448 är det nationella konungadömet återupprättat. Efter kröningen i Uppsala domkyrka följande dag blir anskaffandet av ett emot den nya värdigheten svarande sekret en av den nye konungens första och viktigaste åtgärder. Redan den 10 juli kan konung Karl bekräfta det åt klostret i Nådendal utfärdade frälsbrevet med sitt nya sekret. Det i rött vax gjorda avtrycket, som är ovanligt väl bevarat, visar innanför omskriften »Secretum Karuli dei gracia sueuorum guthorumque regis» den nye konungens vapensköld, som består av trekronorsvapnet i första och fjärde samt folkungavapnet i andra och tredje fälten av en kvadrerad huvudsköld, belagd med en hjärtsköld, innehållande konungens släktvapen, en båt med höga stävar, var och en prydd med tre fjädrar.

Sedan Karl Knutsson den 17 juni 1449 även valts till Norges konung, antager han ett nytt vapen, i vars medelst ett kors kvadrerade huvudsköld trekronorsvapnet bibehåller sin plats i första och fjärde fälten men folkungavapnet i andra och tredje fälten utbytes mot Norges yxbärande lejon. Hjärtskölden visar fortfarande bondevapnet. Även efter det att Karl Knutsson följande år genom de svenska stormännens stämplingar berövats ställningen såsom norsk konung, fortsätter han att i sitt sekret använda det av honom sist antagna vapnet.

Vid uppgörandet av Karl Knutssons tidigare konungavapen ha de tre kronorna såsom attribut för det allmänt dyrkade nationalhelgonet S:t Erik hunnit få en säker hävd såsom Sveriges symbol, förnämligare än det gamla riksvapnet, folkungavapnet. Detta framgår av vapnens placering i huvudskölden, vars främsta plats,

första fältet, intages av trekronorsvapnet före folkungavapnet. Denna trekronorsvapnets ställning framhäves ytterligare i Karl Knutssons senare vapen, där de tre kronorna ensamma representera Sverige och folkungavapnet helt utelämnats till förmån för den norska statssymbolen.

I fråga om formen ha Karl Knutssons bägge konungavapen haft tidigare förebilder. Redan konung Albrekt använder sigill med kvadrerad vapensköld, i vilken de tre kronorna ingå i första fältet. Dessa sigill synas emellertid ej ha blivit brukade i Sverige. Medelst ett kors kvadrerad och med en hjärtsköld belagd huvudsköld användes av såväl konung Erik åren 1398-1435 som konung Kristofer år 1444. Korset i dessa vapen kan möjligen ha tjänat som förebild för korset i Karl Knutssons senare vapen. Vid denna tid är korset ett mycket vanligt emblem, som bl. a. år 1396 förekommer i konung Eriks signet och från 1403 i samme konungs sekret med överlagt trekronorsvapen. År 1430 visar det unionella riksbanneret »eth röth kors oppa eth gulth fiaeld». Dessutom återfinnes korset jämte kronemblem i Uppsala ärkestifts vapen.

Huvudskölden i Sveriges nuvarande konungavapen, det s. k. stora riksvapnet, utgör en av Gustav Vasa företagen kombination av Karl Knutssons bägge vapen. Från det tidigare av dessa äro de tre kronorna och folkungavapnet hämtade och från det senare det kvadrerade korset, som enligt den heraldiskt intresserade Johan III varit förebilden för det gula korset i den svenske konungens baner, från vilket den svenska flaggan leder sitt ursprung. Vårt nuvarande konungavapen utgör alltså en sammanfattning av Sveriges statssymboler genom tiderna: det gamla riksvapnet från folkungatiden, statsvapnet tre kronor och den svenska korsflaggan. I hjärtskölden förekomma nu i stället för bondevapnet det av Karl XIV Johan återupptagna vasavapnet, en gyllene »vase» i av blått, silver och rött två gånger styckat fält, och det bernadotteska släktvapnet, visande i blått fält »en i silfvervatten stående bro i tre spann med två krenelerade torn af silfver», ovan åtföljd av en på en åskvigg utan blixtar sittande gyllene napoleonsk örn och »karlavagnens stjärnbild af guld». Anledningen till att även vasavapnet blivit representerat i hjärtskölden, har ansetts vara, att Karl XIV Johan något oegentligt betraktat sin adoptivfader Karl XIII som den siste regerande vasaättlingen.

Såsom den framstående heraldikern, hovkamreraren Arvid Berghman, framhållit i sitt praktfulla arbete »Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet», äro de i 1908 års lag

fastställda riksvapnen, särskilt stora riksvapnets hjärtsköld, behäftade med åtskilliga fel av såväl heraldisk som historisk karaktär. En revision av lagen om rikets vapen framstår därför såsom synnerligen önskvärd. För en dylik revision tala även lagens vapenrättsliga brister. Vid sitt första framträdande för 500 år sedan är det s. k. stora riksvapnet otvivelaktigt konungens vapen i motsats till det i riksklämman förekommande statsvapnet tre kronor. Så sent som i samband med utfärdandet av 1713 års för den svenska statsförvaltningen så betydelsefulla kansliordning göres på sina håll inom den centrala förvaltningen skillnad mellan de bägge riksvapnen, då man vid anskaffandet av nya sigill inom ett par kollegier anser, att konungens vapen skall användas inom de kungliga expeditionerna, d. v. s. Kungl. Maj:ts kansli, under det att trekronorsvapnet skall brukas av de centrala ämbetsverken tillsammans med verkets emblem. Under den svenska heraldikens djupaste förfall på 1700- och 1800-talen, då man bl. a. genom att övergiva den traditionella kvadreringen av konunga- och hertigvapnens huvudsköld inför en ur heraldisk synpunkt mindre lämplig indelning av denna sköld, råkar också den vapenrättsliga skillnaden mellan de bägge riksvapnen helt i glömska. Ej ens vid tillkomsten av lagen om rikets vapen år 1908 är man medveten om denna skillnad, vilket framgår av dels lagens indelning av riksvapnen i stora vapnet och lilla vapnet, dels avsaknaden av föreskrifter om de bägge vapnens användning. I praktiken har detta tagit sig uttryck bl. a. i att centrala ämbetsverk i stor utsträckning bruka konungens vapen i stället för statsvapnet. Likaså använder riksdagen, vid vars rådplägningar och beslut konungen ej ens äger närvara, konungens vapen över porten till riksdagshuset samt på riksbanksbyggnader i landsorten. Denna felaktiga användning av konungavapnet har dock under senare år i någon mån minskat, beroende på dels att större klarhet vunnits i fråga om riksvapnens utseende och bruk, dels ock att man inom statsförvaltningen i allt högre grad tagit för vana att i vapenfrågor vända sig till riksheraldikerämbetet. Men vore det då också ej på tiden, att den vunna klarheten om riksvapnen utnyttjades av statsmakterna för avhjälpande av de betydande brister, som vidlåda lagen om rikets vapen? Ty det är ett allmänt intresse, att bestämmelserna om våra statssymboler äro avfattade på ett såväl heraldisk-tekniskt som vapenrättsligt och historiskt korrekt sätt och att inga andra än konungen och de som handla i hans namn och å hans vägnar, föra konungens vapen.